

**SPIRITUALITATEA ȘI ISIHASMUL-TERMENI CHEIE AI
UNEI POTENȚIALE RECONFIGURĂRI A DISCURSULUI
TEOLOGIC CONTEMPORAN
SPIRITUALITY AND HESYCHASM-KEYWORDS FOR A
POTENTIAL RECONFIGURATION OF THE
CONTEMPORARY THEOLOGICAL DISCOURSE**

Iuliu-Marius MORARIU¹

¹„Babeș-Bolyai University”, Cluj-Napoca, Romania

Abstract: *Due to the fact that in the last time spirituality has become an important and used topic that it is often used outside of the Christian space, where it has the roots, we will try there to show what it means and should mean for this area. Also, we will present its relationship with the hesychasm, important mystical current and we will speak about the way how it could contribute to a potential reconfiguration of the theological discourse from nowadays and which should be its landmarks. The definition of spirituality from the Christian space having Biblical and Patristic roots will be therefore accompanied by the one of the hesychasm. The two ones will be also analysed in an attempt to offer a complex overview on the complex phenomenon that they define. The way how the two ones can be found in the ascetical and the monastic practices will be also emphasized there.*

Keywords: asceticism, monasticism, Anthony the Great, Macarius the Great, Gregory Palamas.

Latură importantă a teologiei, după cum țin să arate specialiștii¹, având multiple ramificații în spații precum cel al autobiografiei spirituale², spiritualitatea reprezintă din nefericire pentru mulți teologi, un domeniu

¹ M. C. Stenberg, „Asceticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity, vol. 1 - A-M*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2011, p. 54.

² Cf. Iuliu-Marius Morariu, "An interdisciplinary genre in the Theological Literature: the spiritual autobiography and its landmarks for the Orthodox space," in *Journal of Education, Culture and Society*, 8 (2018), no. 1, p. 145-150; Iuliu-Marius Morariu, „The beginnings of spiritual autobiography - 2 Corinthians 12, 2-5. A hermeneutical approach,” in *Journal of Education, Culture and Society*, 11 (2020), no. 1, p. 42-49; Iuliu-Marius Morariu, „Nicolas Berdyaev – The philosophical and political relevance of a spiritual autobiography,” in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (1), a5933, 2020, p. 1-5; Iuliu-Marius Morariu, „Spiritual autobiographies as sources of the ecumenism: Dag Hammarskjöld’s case,” in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 77 (2021), no. 4, a 6272, p. 1-6; Iuliu-Marius Morariu, "The Spiritual Autobiography in the Eastern space in the second half of the XIXth and XXth century", in *Astra Salvensis*, Supplement No. 1/2015, p. 166-174; Iuliu-Marius Morariu, "Saint Faustina Kowalska and Saint Teresa of Calcutta – two authors of spiritual autobiographies from Catholic space of the 20th century" in *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 13, p. 231-239; Iuliu-Marius Morariu, "Educational Aspects in the Spiritual Autobiography of Mother Teresa of Calcutta," *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 14, p. 307-312; „Saint Faustina Kowalska - a Mystical Profile Reflected in a Spiritual Autobiography,” in *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 15, p. 191-198.

ce se cere încă redescoperit și valorificat pe măsură. Matrice a mai multor fenomene din spațiul creștin, dătătoare de ton, element de teaurizare și în același timp umbrelă ce adăpostește chintesența și sursele unor domenii conexe precum cel al dogmaticii, al cercetării biblice și al vieții liturgice, ea se constituie într-un element cu rol primordial în înțelegerea creștinismului în esența sa. De aceea, în rândurile următoare, ne vom strădui să o definim și să îi subliniem particularitățile în spațiul teologic și să vedem care este relația ei cu isihasmul și în ce măsură cele două converg.

Spiritualitatea-o încercare de definire

Au existat în decursul vremii mai multe încercări de definire a spiritualității. În timp ce teologia de școală o subsumează unei ramuri a ei, specialiștii vin să sublinieze faptul că ea este cea mai importantă și mai suavă latură a teologiei, aflată în raport de convergență cu toate celelalte. Astfel, dogmatica își găsește aplicabilitatea aici, teologia patristică, iconografia și teologia liturgică sunt surse ale vieții spirituale, dobândind și ele o modalitate prin care să se manifeste în spațiul practic, aidoma tuturor celorlalte domenii ale cercetării din acest areal. În plus, dat fiind faptul că în centrul ei se află viața mistică, prezentată adesea într-o manieră foarte plastică în cadrul lucrărilor mai multor autori, are și valențe interdisciplinare și poate fi utilă în crearea de punți de legătură cu alte arealuri ale spațiului cultural, cu precădere a celui din sfera științelor socio-umane. După cum ține să remarce părintele profesor Dumitru Stăniloae, ea: "prezintă procesul înaintării creștinului pe drumul desăvârșirii în Hristos, prin curățirea de patimi și prin dobândirea virtuților"³.

Transfigurarea lăuntrică, a omului, sfințirea sau desăvârșirea lui, atât de frumos ilustrată de către autorii colecției filocalice⁴, constituie chintesența spiritualității. Spre deosebire de Apus, unde începând cu finele primului mileniu ea va deveni apanajul unor speculații ce țin mai degrabă de investigația cu valoare rațională, în Răsărit, ea va fi mai puternic legată de interiorizarea trăirii mistice⁵. Ca fenomen cu valențe

³ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 5.

⁴ Cf. ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Căndea, New York, Editura Universală, 2001.

⁵ Căci, așa cum remarcă un teolog contemporan referindu-se la Sfântul Simeon Noul Teolog și epoca sa într-o încercare de caracterizare a acesteia: „În Răsărit spiritualitatea a fost înțeleasă totdeauna ca un contact nemijlocit al sufletului cu puterile Duhului

multiple, trebuie menționat faptul că are la bază cerința enunțată de către Mântuitorul Hristos în cadrul Evangheliei de la Matei: „Fiți desăvârșiți, precum Tatăl vostru desăvârșit este!” (Matei 5, 48)⁶. Acest îndemn se adresează tuturor oamenilor, fără deosebire de statut sau stare socială, de funcție, ori de alte aspecte. Nu e unul discriminatoriu. Dimpotrivă. Vine să vorbească despre universalitatea chemării mântuitoare și despre faptul că fiecare creștin e invitat să atingă culmile desăvârșirii spre a fi asemenea lui Dumnezeu. Desigur, traseul este unul lung și sinuos, iar finalitatea o subliniază Sfântul Apostol Pavel atunci când spune: „M-am răstignit împreună cu Hristos și nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine” (Galateni 2, 20). Acest lucru reprezintă astfel, scopul vieții creștine. Datorită acestui aspect, ea nu se rezumă doar la simplul efort ascetic, nici doar la cel intelectual, ci reprezintă rodul conlucrării între acestea două și rugăciune. Omul ajunge așadar să cunoască cu mintea Tainele lui Dumnezeu, dar întregul său demers rămâne un palid exercițiu dacă cele cunoscute prin intermediul intelectului nu ajung să fie puse în practică.

Întrucât în ultima vreme folosirea acestui termen a devenit o adevărată modă cu precădere în spațiul laic, spiritualitățile fiind adesea asociate cu anumite comportamente care nu au legătură cu creștinismul și nici măcar cu religia, considerăm că în vederea realizării unei delimitări clare care să evidențieze specificul Răsăritean al înțelegerii sale, este necesară o precizare. În creștinism și în Ortodoxie în mod special, nu există un plural al acestuia. Aici nu se vorbește despre spiritualități, ci doar despre spiritualitate⁷. Apodictic, ea se manifestă sub diferite forme și cunoaște mai multe modalități de ipostaziere în viața creștină. Însă există o singură spiritualitate și tot ceea ce îi poate fi subsumat vine să vorbească despre dinamica și relevanța fenomenelor care se găsesc în legătură cu aceasta. Astfel, părintele profesor Dumitru Stăniloae identifica de exemplu patru mari trăsături ale acesteia, după cum urmează: „1. Starea culminantă a vieții spirituale este o unire a sufletului cu Dumnezeu, trăită sau experimentală. 2. Această unire se realizează prin lucrarea Dubului Sfânt, dar până la obținerea ei omul este dator cu un îndelungat efort de purificare. 3. Această unire se înfăptuiește atunci când omul a ajuns la „asemănarea cu Dumnezeu” și ea

Sfânt, pe baza ascezei purificatoare a întregului om, inclusiv a trupului, pe când în Occident “spiritualitatea” a fost înțeleasă tot mai mult ca o subtilă speculație rațională, nepreocupată de această purificare a trupului”. Nicolae Bolea, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca și opera sa”, în *Teologia*, anul X (2006), nr. 1, p. 37.

⁶ Citatele scripturistice sunt extrase din: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995.

⁷ <http://mitropolia-ro.de/index.php/ro/publicatii/cuvinte-de-invatare/228-spiritualitatea-ortodoxa-si-cateva-exemple-din-traditia-romaneasca>, accesat 18. 12. 2022.

este totodată cunoaștere și iubire. 4. Efectul acestei uniri constă, între altele, într-o considerabilă intensificare a energilor spirituale din om, însoțită de multe feluri de *harisme*”.⁸

Observăm așadar că spiritualitatea este un domeniu complex, indispensabil arealului teologic, care circumscrie dinamica vieții mistice și are în centru dobândirea, prin intermediul rugăciunii, al vieții ascetice și al practicii virtuților, a unirii cu Dumnezeu. Cunoașterea și aprofundarea ei are o relevanță aparte pentru viața creștinului și pentru cercetarea teologică deopotrivă, ea constituind o adevărată punte de legătură între toate domeniile acesteia și în același timp putând fi utilă în crearea dialogului cu spațiul laic, unde texte din spectrul literaturii, filologiei și filosofiei se găsesc în convergență cu aceasta, sau valorifică biografiile, exemplele și principiile ei (a se vedea, de exemplu, chipul starețului Zosima din *Frații Karamazov* al lui Dostoievski)⁹.

Isihasmul și relevanța lui

Curent care a marcat istoria lumii creștine oferindu-i o vivacitate aparte, isihasmul reprezintă un element extrem de important pentru Ortodoxie. Dotat cu un adevărat „arsenal terminologic” ce-i poate fi subsumat¹⁰, el are o lungă istorie aici. Într-o încercare de a oferi o definiție a sa și a sublinia totodată și principalele aspecte ce definesc evoluția lui istorică, teologii contemporani au arătat cu privire la acesta faptul că este o: „... disciplină ascetică de origine monahală născută în secolele 4-5, între călugării pustiului sketic, care se osteneau să înainteze pe calea desăvârșirii spirituale a urcușului neîntrerupt către Dumnezeu – epectază. Etimologie: provine de la termenul grecesc *isihia* care înseamnă „tăcere”, „liniște”, „concentrare interioară”. Primii practicanți au fost Macarie Egipteanul, Evagrie Ponticul, Diadoh al Foticeii și Ioan Scărarul, întemeietorul propriu-zis al isihasmului. Isihasmul a devenit apoi un mod de trăire mistic-religios specific călugărilor atoniți. Ei și-au însușit, ca disciplină de dezvoltare a vieții interioare invocarea continuă a numelui lui Iisus. Rugăciunea inimii, numită și rugăciunea lui Iisus sau rugăciunea pură, constă din repetarea cuvintelor „*Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine*”

⁸ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 6.

⁹ Fedor Mihajlovič Dostoievskij, *Frații Karamazov*, vol. 1-2, trad. Ovidiu Constantinescu, Isabella Dumbravă, Albert Kovács, col. „Clasici ai literaturii universale”, București, Editura Corint, 2014. Cf. Grigore-Toma Someșan, „Alioșa și Mișkin-chipuri ale libertății harice”, în *Astra Salvensis*, I (2013), no. 2, p. 83.

¹⁰ https://basilica.ro/mic-dictionar-de-isihasm/?fbclid=IwAR0t9QGG22_KA-MBFL9johSM3m92LNg8r6oqavUojukhpbxym8w94huE6zY, accesat 24. 01. 2022.

păcătosul". „Urmând învățăturile Sf. Dionisie Areopagitul și ale Sf. Simeon Noul Teolog, aceștia susțineau că printr-o contemplație continuă, exercitată mult timp, se poate realiza o apropiere atât de mare de Dumnezeu încât se poate ajunge la vederea luminii dumnezeiești chiar cu ochii trupești lumina taborică, lumina necreată”¹¹

Dacă ne raportăm la accentul puternic pus pe concentrarea interioară, al cărei scop este dobândirea unirii mistice cu Dumnezeu, cu scopul de a coborî mintea în inimă și a ajunge la împărtășirea de lumina cea necreată, putem afirma că fenomenul isihast este un care are în centru unirea omului cu Dumnezeu. Formula pe care o folosește în cadrul rugăciunii ce-i este definitorie reprezintă în fapt cuvintele rostite de către fariseul din parabolă¹². În decursul vremii, ele au fost, desigur, rafinate și pregătite în așa fel încât să concentreze principiile care definesc acest curent și să poată fi memorate cu ușurință chiar și de către oameni care nu au o pregătire teologică profundă, având totodată un conținut doctrinar fără cusur.

Datorită statutului de mișcare cu caracter elitist, el și-a făcut simțită prezența dintru începuturi în spațiul monahal. Acolo s-a și răspândit cu precădere până înspe zorii modernității când, așa cum arată autori ai unor lucrări cu conținut mistic precum *Pelerinul rus*¹³, a ajuns să

¹¹ *Ibidem*. Într-o încercare de sistematizare și sintetizare a definițiilor existente până acum, un cercetător contemporan definea isihasmul astfel: „isihasmul reprezintă, pe scurt, un ritual mistic de unire cu energiile necreate ale Divinității. Beatitudinea ultimă pe care isihasmul o aduce cu sine numește starea de pură contopire cu puterea divină și nu cu Ființa acesteia”. Nicu Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacrului*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 93. Cf. Petru Dunca, „Repere fenomenologice în isihasm”, în *Buletin Științific, Fascicula filologie, Seria A, XXV* (2016), p. 393, disponibil la: <http://bslr.ubm.ro/files/2016/Dunca%20Petru%20-%20Repere.pdf>, accesat la data de 11. 01. 2022.

¹² „The Jesus Prayer is a precise summarized from the Prayer of the Heart. It was the culmination of a long monastic tradition that advocated using repeated scriptural phrases (recited over thousands of times in the course of a day) by which means the early monks in the desert tried to contain the tendency of thoughts (logismoi) and distractions do „run away” with them. The monastic *bigumen* would set his monks a biblical text to meditate on, in the hope that by the constant reetition it would, as it were, ”enter into the heart” and flower there the understanding and grace”. John Anthony McGuckin, *The Orthodox Church. An introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2011, p. 351. Cu toate acestea, textul nu a fost unul utilizat în deplină uniformitate în Răsăritul creștin, căci precum arată specialiștii, unii monahi ajungeau să rostească chiar și doar numele „Iisuse” în eforturile lor cu caracter isihast. Pentru mai multe detalii cu privire la acest aspect, a se vedea și: Oliver Clément, *Rugăciunea lui Iisus*, trad. de Măriuca și Adrian Alexandrescu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 26-28.

¹³ ***; *Pelerinul rus*, trad. Paulin Lecca, București, Editura Sophia, 1998.

fie cunoscut și practicat și în anumite spații laice, unde s-au dezvoltat adevărate curente care aveau în centru practicarea lui.

Ca „inimă a Bisericii”¹⁴ formată din oameni separați de lume cu scopul de a se dedica cu totul lui Dumnezeu prin intermediul unei vieți ascetice profunde, nașterea și evoluția monahismului din primele secole ale creștinismului e legată, așa cum s-a susținut adesea, de spațiul egiptean¹⁵. De altfel, viața călugărească de aici și cea din spațiul palestinian au reprezentat cele mai dinamice și mai răspândite forme ale sale. Așa cum este unanim acceptat, între numele celor care pot fi socotiți fondatorii instituționali ai acesteia se numără Sfântul Antonie cel Mare¹⁶. El va pune bazele unui fenomen de-a dreptul înfloritor în acele secole, care va cunoaște în acele timpuri o segmentare având în centru trei forme importante: 1. Communes (Koinovba), obștile care se dezvoltau sub coordonarea unui senior, a unui monah mai înaintat în vârstă și cu experiență (abba sau părinte), în cadrul cărora accentual cădea pe viața în comun; 2. Lavrele, din grecescul din grecescul „Back Lane” sau calea care lega peșterile separate ale unei văi de biserica comună, unde grupuri împărțiate de pustnici individuali se întâlneau pentru închinare săptămânală sub autoritatea spirituală a unui bătrân (geron; gheronda); 3. Viața eremitică propriu-zisă, în cadrul căreia un călugăr trăia mai mult sau

¹⁴ Tenny Thomas, „Monasticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 - A-M, Chichester, Wiley-Blackwell, 2011, p. 391.

¹⁵ „Egypt has often been called the birthplace of Christian monasticism, though this is only a partial truth. Scholars now recognize that other early Christian regions – especially Syria, Palestine, and Asia Minor – had their own ascetical traditions, as old as Egypt’s Christian monasticism put down visible roots in the easily 4th century, though there were individuals and communities living austere, solitary, and ascetic lives long before this time”. *Ibidem*, p. 393. Pentru mai multe informații cu privire la istoria, mesajul, personalitățile și moștenirea sa, a se vedea și: ***, *Patericul egiptean*, trad. Cristian Bădiliță, ediția a 2-a, Iași, Editura Polirom, 2005; Cristian Bădiliță, *Călugărul și moartea – eseu despre imaginea și faptul morții în monahismul egiptean*, ediția a 2-a, București, Editura Vremea, 2014; Irénee Hausherr, *Paternitatea și îndrumarea dubovnicească în Răsăritul creștin*, trad. Mihai Valentin Vladimirescu, ediția a 2-a, Sibiu, Editura Deisis, 2012; Daniel Lemeni, *Duhul a suflat în pustie – lumea dubovnicească a Părinților deșertului*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2014; Daniel Lemeni, „Avva, spune-mi cuvânt!” *Dinamica îndrumării spirituale la Părinții deșertului*, ediția a 2-a, Iași, Editura Doxologia, 2017; Daniel Lemeni, „Originile monahismului egiptean (sec. III-IV). Status quaestionis”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, X (2014), nr. 1, p. 223-234; Vasile Răducă, *Monahismul egiptean – de la singurătate la obște*, București, Editura Nemira, 2003.

¹⁶ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui a se vedea: Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri – partea a doua*, trad. Dumitru Stăniloae, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 16, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

mai puțin o viață izolată, acompaniat fiind de către unul sau doi ucenici (synkelloi), pe care îi ghida în tainele vieții spirituale¹⁷.

Desigur, în cadrul vieții mistice de aici la loc se cinste se găseau practicile ascetice¹⁸ și fenomenul al cărui nume se origina în termenul grecesc ce definea antrenamentul atleților, anume ascetism¹⁹, folosit în creștinism pentru a defini o viață marcată de o serie de renunțări autoimpuse²⁰, cu scopul de a se putea concentra ca urmare a acestora mai mult asupra lucrurilor cu relevanță spirituală și de a ajunge astfel la o mai profundă practică a rugăciunii isihaste și implicit, drept consecință a acestor aspecte, la împărtășirea de lumina necreată²¹.

În vederea îndeplinirii acestor nobile idealuri ale vieții monastice, autori precum Sfântul Vasile cel Mare²², Sfântul Ioan Casian²³, Sfântul Benedict de Nursia²⁴ au întocmit o serie de reguli sau au oferit sfaturi cu privire la modul în care se poate trăi viața monahală în așa fel încât ea să fie bine organizată din perspectivă instituțional și în același timp să nu neglijeze latura mistică, atât de importantă pentru dobândirea Duhului

¹⁷ John Anthony McGuckin (ed.), *The path of Christianity. The First thousand years*, Downers Grove, Intervarsity Press, 2017, p. 394-395.

¹⁸ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 43.

¹⁹ John Anthony McGuckin, *The Westminster Handbook to Patristic theology*, Louisville, Kentucky, Westminster John Know Press, 2004, p. 34.

²⁰ După cum ține să arate John Anthony McGuckin, care arată cu privire la semnificația și ocurența termenului următoarele: „used to signify the need of Christians to train themselves by rigorous observances (sexual renunciation, fasting and deprivations), to observe the commandments with exceptional zeal”. *Ibidem*, p. 34.

²¹ Căci, așa cum remarcă părintele Dumitru Stăniloae: „Desăvârșirea sau unirea noastră cu Dumnezeu este nu numai o țintă, ci și un progres nesfârșit. Totuși, pot fi distinse pe acest drum două mari etape: una, a înaintării spre desăvârșire, prin eforturi de purificare de patimi și de dobândire a virtuților; și o alta, de viață mereu mai înaintată în unirea cu Dumnezeu, în care lucrarea omului este înlocuită cu lucrarea lui Dumnezeu, omul dânddin partea sa mai mult receptivitatea, sau deschiderea pentru umplerea lui de tot mai multă viață dumnezeiască”. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 6.

²² A se vedea: Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mari*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2009; Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mici*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010.

²³ Cf. Sfântul Ioan Casian, *Scrieri alese*, trad. Vasile Cojocaru, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 57, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990.

²⁴ Sfântul Grigore cel Mare, *Viața Sfântului Benedict și regula Benedictină*, col. „Viețile sfinților”, Iași, Editura Sapienția, 2009; Sfântul Benedict de Nursia, *Regula Monachorum*, trad. Eduard Wölfflin, Lipsiae, Ed. B. G. Teubner, 1895.

Sfânt, ca țel al întregii experiențe ascetice, al rugăciunii și al celorlalte aspecte definitorii ale ei.

Ca orice alt fenomen de o astfel de complexitate, isihasmul a avut și el „manualul”, sau cartea sa de căpetenie. Colecția filocalică a constituit lucrarea lui de bază²⁵, alături de opere precum *Sbornicul*²⁶. Acest lucru explică de ce cea dintâi dintre cele menționate a beneficiat în decursul vremii de atât de multe traduceri în cultura română²⁷ și de ce oameni precum părintele profesor Dumitru Stăniloae și-au dedicat o bună parte din viață talmăcirii ei²⁸ într-o elegantă limbă română, acompaniindu-și efortul de o mulțime de note explicative, menite a lămuri eventualele pasaje ambigue și a plasa în contextul mai larg al tradiției Bisericii cele prezentate de către autori precum Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Diadoh al Foticeii, Sfinții Varsanufie și Ioan, Avva Dorotei, Sfinții Simeon Noul Teolog, Varsanufie și Ioan, Ioan Scărarul, Isaac Sirul, Nichifor din singurătate, Mitropolitul Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama, Calist și Ignatie Xanthopol și multe alte personalități reprezentative ale spiritualității contemporane din spațiul creștin. Desigur, anterior dânsului au existat și alte încercări precum *Filocalia* de la Dragomirna²⁹, sau cea de la Prodromu³⁰, de care

²⁵ ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu.

²⁶ ***, *Sbornicul: culegere din învățăturile Sfinților Părinți și din îndrumările oamenilor încercați care au pus rugăciunea în lucrare*, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2000.

²⁷ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022; Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022; Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, București, Editura Roza Vânturilor, 1996, p. 11; Virgil Cădea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cădea, New York, Editura Universală, 2001, p. 11-18; Florin Duțu, *Filocalia românească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*, București, Editura „Floare Albă de Colț”, 2021. De asemenea, cea mai importantă traducere a *Filocaliei* din spațiul slav, cea a Sfântului Paisie Velicikovski a fost realizată pe meleagurile noastre, în timpul în care dânsul era stareț al lavrei nemțene.

²⁸ Cf. Marius Portaru, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, IV (2008), nr. 3, p. 107-108.

²⁹ Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020.

³⁰ Virgil Cădea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 11.

distinsul teolog român s-a folosit în propriul său travaliu traductologic. În plus, pentru dânsul, colecția va constitui un adevărat imbold înspre a descoperi și celelalte texte ale autorilor cuprinși aici, a le traduce în spațiul românesc și a le acompania de valoroase note explicative, trimeri la alte idei similare, ori pentru plasarea lor în contextul mai amplu al fenomenului. Eforturile sale, aidoma celor anterioare au dus în spațiul românesc la un adevărat reviriment filocalic³¹ aici și au constituit, dat fiind contextul în care s-a definitivat traducerea lor, un adevărat act de curaj³².

Revenind la fenomenul isihast și caracteristicile lui generale, trebuie să spunem că de istoria și evoluția sa se leagă activitatea și experiențele unor oameni care au avut experiența luminii necreate și au devenit apoi chiar propovăduitori ai practicilor care-și propuneau dobândirea lor. Unul dintre ei este Sfântul Simeon Noul Teolog. Autor de texte cu relevanță mistică aparține și unul dintre cei trei, după Evanghelist și Sfântul Grigorie de Nazianz, care au beneficiat din partea Bisericii de apelativul de „Teolog”, dânsul este astăzi un scriitor bisericesc ale cărui texte au fost traduse și în limba română³³. Opera lui a

³¹ Pentru o analiză detaliată, bine întocmită a acestui aspect, a se vedea și: Andre Scrima, "L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine," în *Istina*, 5 (1958), no. 3, p. 295-398; Andre Scrima, "L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine," în *Istina*, 5 (1958), no. 1, p. 493-416; Andre Scrima, "L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine," în *Istina*, 5 (1958), no. 4, p. 443-474. Cf. C. J. Dumont, "Pour un dialogue sur la piete hesychaste", în *Istina* 5 (1958), no. 3, p. 293-294; Teodor Baconsky, *Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței*, București, Editura Anastasia, 1999, p. 240-244; Teodor Baconsky, *Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină*, Iași, Editura Doxologia, 2018, p. 77-84; Teodor Baconsky, *Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică*, București, Curtea Veche Publishing, 2007, p. 158-159. Traducerea realizată de către părintele Stăniloae și faptul că ea s-a bucurat de ecouri și din partea unor cercetători din Occident, va face ca ea să devină și obiect de investigație din partea Securității românești în perioada comunistă. Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: Iuliu-Marius Morariu, "Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate", în *Religions* 12 (2021), no. 9, art. nr. 719; Iuliu-Marius Morariu, „Elements of Father Andrei Scrima’s Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the “Securitate” Archives”, în *Review of Ecumenical Studies*, 12 (2020), issue 3, p. 497-511.

³² După cum mărturisește nepotul părintelui Stăniloae într-un text în care evocă experiența trăită de către părintele traducător în momentul în care i s-a aprobat reluarea publicării seriei filocalice în perioada comunistă. A se vedea: <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

³³ A se vedea, de exemplu: Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 1 „Discursuri teologice și edice”, trad. Ioan Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2001; Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 2 – „Cateheze”, trad. Ioan Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2003; Sfântul

fost de asemenea investigată în mod constant în cultura răsăriteană³⁴, fapt pentru care nu vom insista asupra ei aici. Ne vom limita doar la a spune că experiențele de la cunoscutele lavre ale Studionului și Mamas din capitala Bizanțului de altă dată³⁵ îl vor transforma într-o autoritate pentru spațiul mistic al vremii sale și cel ulterior, iar opere ale sale precum *Discursurile teologice și etice*, sau *Catehezele*, dar și altele, unele cuprinse în *Filocalia* 6³⁶ vor rămâne de-a dreptul referențiale pentru spiritualitatea răsăriteană și nu numai, contribuind la temeluire isihasmului pe baze mistice și patristice solide.

Același lucru se poate spune și despre Sfântul Grigorie Palama, un alt mare mistic important care a beneficiat, deopotrivă în cultura și spiritualitatea Ortodoxă, cât și în cea românească de mai multe traduceri și încercări monografice³⁷. Dânsul va fi cel care va arăta importanța

Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 4 – „Viața și epoca”, trad. Ioan Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2006.

³⁴ Vezi, de exemplu: Ilarion Alfeyev, *Sfântul Simeon Noul Teolog și tradiția ortodoxă*, trad. de Ioana Stoicescu și Maria Magdalena Rusen, București, Editura Sofia, 2010; Basile Krivocheine, *În lumina lui Hristos. Sfântul Simeon Noul Teolog (949-1022). Viața – Spiritualitatea – Îmățătura*, trad. de Vasile Leb, Gheorghe Iordan, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997; Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa, Bogdan Șopterean, „Sfântul Simeon Noul Teolog și experiența personală a vederii luminii divine”, în *Revista Românească de Studii Axiologice*, II (2021), nr. 3, p. 46-59; Iuliu-Marius Morariu, „Vindecarea de patimi în lumina Discursurilor teologice și etice ale Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Tabor*, VIII (2014), nr. 3, p. 36-42; Călin Ioan Dușe, *Viața dubovnicească după sfântul Simeon Noul Teolog și integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană*, Oradea, Editura Logos '94, 2007; Ilie Moldovan, „Teologia Sfântului Duh, după Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Studii Teologice*, 19 (1967), nr. 7-8, p. 418-431; Ana Maria Răducan, *Semnificații ale termenului eros la Sfântul Simeon Noul Teolog*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015; Irene Hausherr, *Un grand mystique byzantin: Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022) par Nicéas Stéthatos*, Roma, Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, 1928; J. Gouillard, „Symeon le Jeune le Theologien ou le Nouveau Theologien”, în *Dictionnaire de Theologie Catholique*, eds. Alfred Vacant, Eugène Mangenot, Émilie Amann, vol. XIV, Tom 2, Paris, Les Editions des Letouzey et Ané, 1941, col. 2942-2943.

³⁵ Nicolae Bolea, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca și opera sa”, p. 37-39; Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa, Bogdan Șopterean, „Sfântul Simeon Noul Teolog și experiența personală a vederii luminii divine”, p. 36-42.

³⁶ *** *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. 6 „Simeon Noul Teolog – Cel 225 de capete teologice și practice; Capetele morale; Cuvântările morale întâi și a cincea; Nichita Stithatul – Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire și despre cunotuință; Vederea Raiului”, trad. Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1977.

³⁷ A se vedea: John Meyendorff, *O introducere în studiul vieții și operei Sfântului Grigorie Palama*, trad. Măriuca Alexandrescu, Adrian Matei Alexandrescu, col. „Byzantium”,

practicii isihaste și posibilitatea experienței luminii necreate în faimoasa dispută cu Varlaam de Calabria. Cei doi pot fi cu certitudine clasați în rândurile celor care au consiliat isihasmul ca formă de viață, contribuind la validarea principiilor lui și la consfințirea lor din perspectivă dogmatică și teologică.

Dacă datorită faptului că a fost promovată de exponenți de seamă ai mediului monahal, isihasmul ca cunoaște o receptare cu precădere aici, ulterior, odată cu publicarea unor texte precum *Pelerinul rus*³⁸, înrâurirea lui se va extinde și asupra laicului. De altfel, acest lucru se datorează și operei unor oameni precum Sfântul Paisie Velicikovski, a cărui traducere a avut o influență aparte asupra acestui text³⁹.

Isihasmul reprezintă așadar un fenomen complex, ce are în centru experiența mistică a întâlnirii cu Dumnezeu. Nume mari ale teologiei din spațiul Răsăritean au avut, precum am arătat și noi aici, un cuvânt greu de spus în răspândirea lui și în structurarea doctrinei care stă la baza acestui complex mod de viață. Spiritualitatea a fost cea care i-a oferit cadrul necesar desfășurării și răspândirii ideilor, în timp ce spațiul monastic a constituit până târziu, înspre zorii modernității, aria sa cea mai importantă de punere în practică.

București, Editura Nemira, 2014; Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, col. „Scrieri”, vol. 4, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006; Hierotehos Vlachos, *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, trad. Paul Bălan, ed. Marin Comănescu, Bacău, Editura Bunavestire, 2000; Ică Ioan I., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, col. „Filocalia”, Sibiu, Editura Deisis, 2008; Picu Ocoleanu, Nicolae Răzvan Stan (coord.), *Teologie și viață isihastă în opera Sf. Grigorie Palama Simpozion național 2010 Mănăstire Tismana-Gorj, România*, col. „Studia Theologica”, vol. 2, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 2010; Georgi Porphyrios, *Învier și viață: eshatologia Sf. Grigorie Palama*, trad. Ștefan Lucian Toma, Sibiu, Editura Andreiana, 2015; ***, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. 7 – „Nichifor din Singurătate, Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama” trad. Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1977; Adrian Nicolae Lemeni, *Adevăr și demonstrație: de la incompletitudinea lui Gödel la vederea mai presus de oricare înțelegere a Sfântului Grigorie Palama*, Ediția a 2-a revizuită, București, Editura Basilica, 2020.

³⁸ ***, *Pelerinul rus*.

³⁹ <https://radiorenasterea.ro/definitii-si-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

În loc de concluzii-spiritualitatea și isihasmul și actualitatea lor

După toate cele prezentate, cititorul s-ar putea întreba ce rol mai au astăzi spiritualitatea și isihasmul. Într-o lume ce se definește adesea pe sine ca „o societate de consum”, mai are vreo relevanță spiritualitatea? Își mai găsește Dumnezeu locul aici, ori discursurile privitoare la Dânsul și la cunoașterea lui au dobândit o conotație de-a dreptul obsoletă? Evoluția anumitor realități ne arată că spiritualitatea e totuși un aspect important. Oamenii sunt astăzi tot mai însetați de căutări care o au în centru, iar în librării rafturile dedicate spiritualității sunt tot mai bogate pe zi ce trece.

Din păcate, în lipsa unei abordări corect realizate și a cultivării unei „maieutici” corespunzătoare, până și cei bine intenționați pot rătăci. Astfel, tot felul de spiritualități alternative, care sunt însă departe de mesajul genuin al domeniului vin să se prezinte ca soluții la problemele omului contemporan, iar cea genuină, creștină, este plasată la periferia soluțiilor. De aceea, considerăm că redescoperirea ei în spațiul laic ar constitui un fapt necesar, util și profitabil. În spațiul teologic, readucerea ei în prim planul discursului de specialitate ar constitui de asemenea un câștig, întrucât ea ar oferi axa în jurul căreia ar putea gravita toate celelalte discipline din spațiul contemporan.

În ceea ce privește isihasmul, el este un domeniu ce poate fi cu certitudine subsumat spiritualității. Un cercetător îndrăzneț ar putea afirma chiar că reprezintă inima acesteia, atât datorită scopului său nobil, cât și dacă ne raportăm la modul în care reușește să implementeze în viața practică anumite principii teoretice care sunt și ele subsumate dânsui.

Datorită tuturor acestor aspecte, putem afirma fără teama de a greși că spiritualitatea și isihasmul reprezintă doi piloni importanți ai teologiei contemporane. În vederea realizării unui dialog cu lumea contemporană și a oferirii de soluții, ele ar trebui prezentate cu o mai mare recurență publicului larg, iar aspectele pe care le au în comun cu domeniul precum istoria, filosofia și literatura ar trebui evidențiate. Isihasmul ar putea constitui de asemenea, după cum au încercat deja să arate anumiți cercetători⁴⁰, o alternativă fezabilă la anumite practici necreștine considerate de-a dreptul *fashionable* de către societatea contemporană, precum yoga și ar putea contribui la creșterea vizibilității creștinismului și a laturii sale mistice și poetice în lumea contemporană, în timp ce spiritualitatea ar putea fi folosită pentru a contribui la aducerea

⁴⁰ Vasile Pop, *Yoga și Isihasmul*, București, Editura Lidia, 2003.

în atenție a laturii practice, aplicate a creștinismului și a modului în care poate coexista aceasta cu cea teoretică. Discursul teologic contemporan ar avea astfel enorm de câștigat prin reorientarea înspre spiritualitate datorită tuturor celor prezentate, dar și a multor altor aspecte, în timp ce societatea contemporană ar dobândi răspunsuri și soluții, care ar veni să vorbească într-un limbaj accesibil, prin intermediul unor exemple concrete, despre actualitatea creștinismului și relevanța mesajului său în arealul socio-cultural.